

JUAN-MIGUEL FERRER GRENESCHE*

WATYKAN (KKBIDS)

ELEMENTY KULTURY „GOCKIEJ” W LITURGII HISZPAŃSKO-MOZARABSKIEJ

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2014.039>

1. RAMY NASZEJ PRACY

Na zachodzie Europy, w ramach Kościoła katolickiego i wewnątrz dyscypliny rytu rzymskiego, nadal żyją pewne starożytne tradycje liturgiczne nie-rzymskie, a najbardziej znana jest *mediolańska* czy ambrożyjska. Jedną z nich jest także liturgia określana oficjalnie jako *hiszpańsko-mozarabska*¹, znana również jako *hiszpańska*, *wizygocka* i *mozarabska*².

Ta liturgia narodziła się i była zachowywana w języku łacińskim. Swymi korzeniami sięga chrześcijaństwa z Półwyspu Iberyjskiego (tradycji antiocheńsko-rzymskiej i północnoafrykańskiej). Jej rozwój jako liturgii

* Prof. Juan-Miguel Ferrer Grenesche – hiszpański duchowny katolicki; podsekretarz Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w Watykanie.

¹ J. M. Ferrer, *La liturgia Hispano-Mozárabe*, w: *Catálogo de la exposición, Hispania Gothorum. San Ildefonso y el reino Visigodo de Toledo*, Toledo 2007, s. 255-268.

² Liturgia hiszpańsko-mozarabska wzbudza zainteresowanie w wielu miejscach na świecie – zob. B. Thorsberg, *Études sur l'himnologie Mozarabe*, ALS, Studia Latina Stockholmiensia VIII, Stockholm–Göteborg–Uppsala.

lokalnej³ w oparciu o metropole starożytnej Hiszpanii rzymskiej nastąpił w drugiej połowie IV wieku i pierwszej połowie V wieku, ulegając pewnemu zahamowaniu wraz z niepokojami ogarniającymi imperium zachodnie w ciągu całego V wieku i następującymi po nich napięciami między katolikami i arianami aż do Trzeciego Synodu w Toledo (589 rok)⁴. Od tego momentu i w ciągu całego VII wieku, który pokrywa się z epoką królestwa wizygocko-katolickiego z Toledo, liturgia przeżywała kluczowy czas swej kompozycji, struktury i kodyfikacji⁵.

Co pozostało w aktualnych księgach liturgicznych hiszpańsko-mozarabskich z owej złotej epoki monarchii wizygocko-katolickiej? A co z kolei może pozostać w niej z elementów, które moglibyśmy uznać za część kultury wizygockiej?

Aby odpowiedzieć na te pytania, musimy wcześniej ustalić, co należy rozumieć przez pojęcie „elementy kultury gockiej” lub w przypadku hiszpańskim – wizygockiej.

W ostatnich latach zmieniła się dogłębnie wizja historyczna czasów, w których ludy określane jako *barbarzyńskie* weszły w kontakt z Imperium Rzymskim i tym samym rozpoczęły dekompozycję Zachodu. Długi proces „przepuszczalnego sąsiedztwa”, w przypadku Gotów wraz z naturalną granicą na Dunaju, przekształcił się następnie w przebywanie na tym samym terytorium, już wewnątrz granic, *limes* Imperium, opierające się na różnego rodzaju porozumieniach, mających na celu uregulowanie obecności imigrantów wewnątrz Imperium, a potem wreszcie zniknięcie polityczne Imperium Rzymskiego na Zachodzie i powstanie nowych państw narodowych, którym ton nadawały różne plemiona barbarzyńskie. Goci od czasów Ulfili (Wulfili) w wieku IV po koniec królestwa Wizygotów w Toledo w VIII wieku spowodowany inwazją muzułmańską na Półwysep Iberyjski przeżywali autentyczną epopeję i głębokie dojrzewanie kulturowe (w ich akulturacji ze światem rzymskim w różnych jego regionach, od dzisiejszej Rumunii – Transylwanii aż po mesety Kastylii, przez Galię Narbońską i Akwitanię). Jednak wśród samych Gotów już od samego początku rywalizowały ze sobą dwie ten-

³ J. Pinell, *Liturgias locales antiguas*, w: D. Sartore, A.-M. Triacca (red.), *Nuevo Diccionario de Liturgia*, Madrid 1987, s. 1203-1211.

⁴ AA.VV., *Actas del congreso con ocasión del XIV centenario del concilio III de Toledo (589–1989)*, Toledo 1991.

⁵ J. Pinell, *Liturgia Hispánica*, w: *Liturgia, Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, vol. 2, Madrid 1972, s. 1318-1320.

dencje, nigdy całkowicie ze sobą niepogodzone: jedna bardziej rzymska, druga germańska⁶.

Stajemy tutaj przed pewną trudnością, mianowicie: co powinniśmy uważać za elementy kultury bądź wpływy gotyckie? Czy to, co *stricte* germańskie, czy także to, co rzymskie i rzymsko-bizantyjskie, ale wcześniej zasymilowane przez Gotów? Jeśli przedmiotem naszych badań byłby czas Ulfilu, to myślę, że przez określenie *gotycki* należałoby rozumieć to, co stanowiło element „odróżniający” ten naród od świata rzymsko-bizantyjskiego i specyficzne formy kulturowe, w których biskup Ulfilu szerzył chrześcijaństwo, wówczas w większości ariańskie, z Biznacjum dla chrześcijan, którzy tak jak on żyli wśród Gotów oraz by ułatwić przyjęcie chrześcijaństwa ariańskiego przez samych Gotów. W tym artykule skupię się na aktualności, jaką zachowują pewne elementy, które wizygoty chrześcijanie wnieśli do liturgii kształtującej się w Hiszpanii i na południu Francji między VI a VII wiekiem, a która do dziś dnia karmi wiarę i duchowość małych wspólnot mozarabskich w Hiszpanii, zwłaszcza w Toledo, w jego katedrze oraz w dwóch parafiach (św. św. Justy i Rufiny oraz św. Eulalii). To zaś skłania mnie przede wszystkim do przemyślenia tego, co z wizygotyckich praktyk zostało wniesione do tej liturgii od nawrócenia króla Recaredo na wiarę katolicką i porzucenia arianizmu, będącego dziedzictwem Ulfilu. Dwa rodzaje elementów będą przyciągały moją uwagę: z jednej strony to, co możemy nazwać *językiem kulturowym „dworsko-bizantyjskim”*, przyjętym przez elity wizygotyckie⁷, a z drugiej strony niezwykle ważny wkład *teologiczny i duchowy św. Ildefonsa z Toledo i jego szkoły*⁸ do euchologii liturgii hiszpańsko-mozarabskiej (należy pamiętać, że po 589 roku Ildefons był pierwszym Gotem, który przyjął biskupstwo w królewskim mieście Toledo, będącym od III Soboru centrum życia religijnego królestwa).

⁶ Dobre podsumowanie tego zagadnienia można odnaleźć w następujących publikacjach: H. Schreiber, *Auf den Spuren der Goten*, Munich 1977; P. Palol, G. Ripoll, *Los Godos en el Occidente europeo*, Madrid 1988, s. 19-120; S. Teillet, *Des Goths à la nation Gothique*, Paris 2011.

⁷ Jest to język, który szybko staje się modny i tworzy protokół, a mógł z całą pewnością przenieść się także do liturgii, zwłaszcza sprawowanej w większych kościołach. Na ten temat zob. P. Palol, G. Ripoll, dz. cyt., s. 84 (ostatni paragraf), 89 (ostatni paragraf), 94, 96, 106 (dwa ostatnie paragrafy), 112 (czwarty paragraf), 116 (ostatni paragraf).

⁸ Zob. J.-M. Ferrer, *San Ildefonso de Toledo. Liturgia y mariología*, „Estudios Marianos” (2008), s. 213-236.

2. ELEMENTY „DWORSKIE”

Kiedy rozważa się ten punkt jako część dziedzictwa gockiego, pierwszym problemem, który się pojawia, jest pytanie, czy wpływy dworsko-bizantyjskie docierały do liturgii hiszpańsko-mozarabskiej jako wkład zwyczajów dworskich Wizygotów, inspirujących się z kolei modą i etykietą dworu cesarskiego w Bizancjum⁹, czy jako bezpośredni wkład osób z Bizancjum, obecnych w dużej części regionów Walencji i Andaluzji Wschodniej, od Cartagena po Baza; naturalne miejsce ucieczki katolików hiszpańskich w czasie napięć z dworem wizygotcko-ariańskim (należy pamiętać również o szczególnych związkach rodziny św. Leandra i św. Izydora z tym terytorium i o wygnaniu św. Leandra do Bizancjum)¹⁰. Odnosząc się do tej kwestii, warto zauważyć, że gdy zaczął się kontakt hiszpańskich rzymskich katolików z Bizancjum i obecność tych ostatnich w Hiszpanii, stosowanie zwyczajów dworskich bizantyjskich było już praktyką przyjętą wśród Gotów. Jest prawdopodobne, że ten element był już obecny w ich liturgii i stanowił coś, co oni *de facto* wnieśli do budowy liturgii hiszpańskiej, coś dobrze przyjętego, najprawdopodobniej, przez Hiszpanorzymian, zaznajomionych z kultem bizantyjskim, i zgodnego z sensem i rozwojem ich liturgii.

Z punktu widzenia liturgicznego ten wpływ znalazł swe odbicie zwłaszcza w architekturze, w śpiewie i w niektórych rytach procesyjnych. W architekturze, wraz z ewolucją planów kościoła od modelu bazylikowego do modelu opartego na potrójnej absydzie, przez model na planie krzyża – jest to ewolucja, która odpowiada okresowi kodyfikacji liturgicznej po 589 roku i dotyczy IV Soboru w Toledo (633 r.)¹¹. W śpiewie ów wpływ wyraża się przez wzrastające znaczenie tzw. *praelegendum* (odpowiadającego rzymskiemu *introitus*) oraz *sacrificium* (który towarzyszy składaniu darów), niezwykle szerokich i o ogromnym repertuarze (w kontraście do niewielkiego zestawu starych pieśni liturgii hiszpańskiej, *ad Pacem* oraz *ad accedentes*, pieśni na komunię, które są prawie niezmiennie). W odniesieniu do rytów procesyjnych odwołamy się do procesji na wejście, z ewangeliażem oraz z darami.

⁹ Zob. przypis 11.

¹⁰ J. Fontaine, *Isidoro di Siviglia, L. Navarra, Leandro di Siviglia*, w: A. di Bernardino (red.), *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, vol. 2, Casale Monferrato 1984, kol. 1835–1840 i 1916–1917.

¹¹ Zob. Godoy, *Arqueología y Liturgia. Iglesias Hispánicas (siglos IV al VIII)* (= AyL), Barcelona 1995.

Trzeba zaznaczyć, że „procesja na wejście” z towarzyszeniem śpiewu pozostaje w liturgii hiszpańsko-mozarabskiej zarezerwowana na dni „uroczyste” i nie jest praktykowana w dni powszednie i pokutne (do których zalicza się również niedziele Wielkiego Postu). Z tego powodu to procesje z ewangelizacją i darami będą mnie bardziej interesować¹². W nich zawiera się całe bogactwo ekspresyjne, które wyszedłszy z cesarskich pałaców, wkracza nie tylko do wielkich kościołów w ważnych miastach¹³, ale także do małych klasztorów¹⁴ czy do kościołów w enklawach o mniejszym znaczeniu¹⁵.

W „procesji z ewangelizacją” to złoty krzyż, najprawdopodobniej poprzedzony kadzidłem i z towarzyszeniem dwóch zapalonych świec, prowadzi diakona do ołtarza¹⁶ lub stołu położonego po prawej stronie prezbiterium (patrzac w stronę ołtarza) albo do zakrystii¹⁷, gdzie diakon bierze do ręki Księgę, pokrywa krzyż bogato zdobionym welonem i w ten sposób zanoszą go aż do ambony, z której proklamuje perykopę ewangeliczną przewidzianą na dany dzień. W różnych tradycjach (Rzymu czy Mediolanu) procesji tej towarzyszy radosny śpiew *Alleluja* lub w Wielkim Poście właściwy werset z antyfoną. W liturgii hiszpańskiej te śpiewy zostały przeniesione na zakończenie liturgii Słowa, po homilii (jeśli takowa jest wygłaszana)¹⁸, pozostawiając tę procesję niejako w ciszy (rzecz jednak mało prawdopodobna, ponieważ wszystkie pozostałe procesje liturgiczne odbywają się z towarzyszeniem śpiewu). Pewna niejasna wskazówka zdaje się sugerować, że w pewnym okresie zaczęto używać we wszystkich mszach kantyku Daniela (Dn 3), zwanego *Benedictiones*¹⁹: ale czy przed proklamacją Ewangelii? Nie ma jednak danych potwierdzających tę praktykę – zazwyczaj w święta męczenników ten kantykt pojawia się po lekturze *Passio*,

¹² Zob. J.-M. Ferrer, *La Eucaristía en rito Hispano-Mozárabe, gestualidad y ambiente de la celebración*, „Toletana” 1 (1999), s. 59-88.

¹³ Zob. *Recópolis*, w: Zorita de los Canes, prowincja Guadalupe, Hiszpania, zdjęcie w: EyL 239 (fig. 42).

¹⁴ Zob. *San Pedro de la Mata*, w: Casalgordo, prowincja Toledo, Hiszpania, zdjęcie: EyL 254 (fig. 49).

¹⁵ Zob. *San Juan Bautista*, w: Venta de Baños, prowincja Palencia, Hiszpania, zdjęcie w: EyL 259 (fig. 51).

¹⁶ Jeśli był niesiony w procesji na wejście, to jest to znak możliwych inspiracji rzymskich.

¹⁷ Jeśli nie niesiono ewangelizatora w procesji na wejście, to jest to zwyczaj podobny do ambrożyjskiego.

¹⁸ Sobór IV w Toledo, rok 633, c. XII.

¹⁹ Sobór IV w Toledo, rok 633, c. XIV.

która z kolei zostaje włączona do liturgii między *psallendum* i czytaniem *Apostolus*. Dziś stało się zwyczajem, że poza okresem Wielkiego Postu i dniami pokuty procesji tej towarzyszy muzyka organowa

O procesji, która dokonuje przeniesienia *darów chleba, wina i wody*, poprzedzona kadzidłem i złotym krzyżem, w otoczeniu świec, prowadząca z *Donarium*²⁰ do ołtarza, trzeba powiedzieć, że zawsze ma charakter bardzo uroczysty, co wyraża przede wszystkim śpiew, nazywany *sacrificium*. Te dość długie śpiewy towarzyszące procesji, złożeniu darów na ołtarzu i następującego potem okadzeniu stanowią interesujące repertorium teologiczne, duchowe i muzyczne. Zazwyczaj przedstawiają starotestamentalne typy ofiary Chrystusa i jej wiecznotrwałość w liturgii niebieskiej, jak ją opisuje księga Apokalipsy. Kościół, zanosząc dary na ołtarz, wyraża swą wolę spełniania nakazu Pana: „to czyńcie na moją pamiątkę”; podobnie jak Zbawiciel pragnął spełnić wolę swego Ojca i „dać swe życie”, poprzez swoje wejście do Jerozolimy i swe wydanie, po modlitwie w Ogrodzie Oliwnym.

Wspomniane ceremonie i śpiewy ukazały konieczność bardzo różnych posług, nawet dla celebracji w małych wspólnotach, i uczyniły z przestrzeni świętej, nawet w wiejskich kościołach, rzeczywistość skomplikowaną i ekspresyjną²¹. Nie mamy wątpliwości, że do dziś jest to element odziedziczony po tamtych, podziwiających Bizancjum „Gotach”, który przetrwał w liturgii hiszpańsko-mozarabskiej.

Wiele elementów zdobienia świątyń oraz sprzętów liturgicznych, które można podziwiać lub wyobrazić sobie, odwiedzając sale „kultury wizygockiej” w Muzeum Archeologicznym w Madrycie czy Muzeum Synodów w Toledo, nie jest już wykorzystywanych przy aktualnych celebacjach hiszpańsko-mozarabskich. Nadal są jednak niezbędne do zrozumienia w całej pełni sensu rytów, gestów i śpiewów, o których mówiliśmy. Jesteśmy właśnie w momencie, w którym u wielu badaczy liturgii hiszpańskiej rodzi się ciekawa refleksja o odzyskaniu prawdziwego i własnego „stylu celebracyjnego” hiszpańskiego²².

²⁰ Donarium to stół usytuowany po lewej stronie (patrząc na ołtarz) w nawie bocznej lub cała kaplica boczna, w tej samej strefie, której używa się do zbierania ofiar wiernych, zwłaszcza przeznaczonych do celebracji eucharystycznej i pełnienia dzieł miłosierdzia.

²¹ Zob. *Santa María de Melke*, w: San Martín de Montalbán, provincia de Toledo, Hiszpania, zdjęcie w: *EyL* 251 (fig. 48).

²² Zob. J.-M. Ferrer, przypis 15 niniejszego artykułu; inni autorzy to np. M. González i A. Iborra.

3. DZIEDZICTWO TEOLOGICZNE I DUCHOWE ŚW. ILDEFONSA I JEGO SZKOŁY

Z okazji 1400. rocznicy urodzin św. Ildefonsa z Toledo (ur. ok. 607 r.) w tym mieście odbyło się wiele wydarzeń kulturalnych, które stawiały sobie za cel szeroką prezentację dokonań tego świętego arcybiskupa, pierwszego z toledańczyków o korzeniach gockich po nawróceniu Rearedo (w 589 r.), i ukazanie tego interesującego momentu w historii Hiszpanii, który dla niektórych jest chwilą narodzin tego narodu, owocem stopienia Hispanorzymian z Wizygotami w ogniu wspólnego projektu narodowego, realizowanego pod banderą wiary katolickiej.

Postać św. Ildefonsa jest przełomowa w tym względzie²³. Jego dziedzictwo było kluczowe dla zrozumienia „duszy hiszpańskiej” przez wieki. Był on świadomy wielu niedomówień i trudności, które napotykał wśród Wizygotów program III Synodu z Toledo wyrażony w homilii św. Leandra wygłoszonej na jego zakończenie²⁴. Kiedy Ildefons, jako jeszcze młody mnich, pisał swój polemiczny traktat *O wieczystym dziewictwie NMP*, stanął w obliczu tego rodzaju trudności. Owe ideologiczne przeszkody utożsamiają się w jego dziele z Żydami, którzy wówczas byli najbardziej wykształceni i przeciwni boskości Chrystusa (i łączyli się w tym z arianami). Ildefons odrzucał ich argumenty przeciw dziewictwu Maryi, gdyż według niego chodziło o ocalenie wiary w boskość Chrystusa (podawaną w wątpliwość przez Żydów i Wizygotów, którzy nie nawrócili się prawdziwie, być może najbardziej „antyrzymskich” i zazdrosnych strażników korzeni gockich). Uważał, że za atakami na dziewictwo Maryi kryje się postrzeganie Jezusa jako czysto ludzkiego stworzenia. Gdy Ildefons objął stolicę toledańską, dostrzegł, że kluczowym zadaniem, mającym na celu ocalenie Kościoła i narodu w jego Hiszpanii, jest uczynienie z nich prawdziwych chrześcijan. Dlatego jego uwaga koncentrowała się na inicjacji chrześcijańskiej (dzieci, rodziców katolickich, heretyków i Żydów, nawróconych w wieku dorosłym) i na formacji stałej już wprowadzonych w wiarę przez gorliwe uczestnictwo w Liturgii Kościoła. Arcybiskup św. Ildefons napisał traktat *O poznaniu chrztu* i niezliczone teksty eucharystyczne na potrzeby mszy i *oficium divi-*

²³ Zob. J. Fontaine, *Ildefonso di Toledo*, w: DPAC, kol. 1754–1755.

²⁴ Zob. Leander z Seville, *Homilía en el II concilio de Toledo*, w: J. Vives, *Concilios Visigóticos e Hispano-Romanos*, Barcelona–Madrid 1963, s. 139–144.

num²⁵. Stąd też w świetle tych zadań i duszpasterskiej troski całego jego życia trzeba sytuować jego zamiar rozpowszechniania wśród hiszpańskich chrześcijan pobożności maryjnej, kluczowej cechy jego szkoły duchowej i euchologicznej²⁶.

Dlatego pozwolę sobie ustanowić tutaj „paralelizm” między biskupem Ulfilą (Wulfilą) w IV wieku i biskupem Ildefonsem w VII wieku. Pierwszy z nich, będąc człowiekiem Imperium Rzymskiego, zachęca lud gocki do przyjęcia chrześcijaństwa ariańskiego i aby to umożliwić, ofiaruje szereg narzędzi, które przez wieki będą kształtowały kulturę tego ludu. Drugiego z nich, będącego z pochodzenia Wizygotem, można scharakteryzować przez pryzmat zadania polegającego na zjednoczeniu pod szyldem chrześcijaństwa katolickiego zarówno Wizygotów, jak i Hiszpanorzymian oraz zapewnieniu w ten sposób nowemu narodowi silnej i płodnej tożsamości. Obaj, jeden na początku, a drugi na końcu, naznaczają długą epopeję ludu gockiego: od ich wkroczenia na krańce Imperium Rzymskiego aż do powstania, na drugim krańcu Morza Śródziemnego (Galia Narbonense i Hiszpania), nowych narodów zachodnich. Jest pewne, że dokonania Ildefonsa nie dorównywały osiągnięciom Ulfilii pod względem doniosłości kulturowej, ale każdy z tych biskupów, posługując się własnymi środkami duszpasterskimi, kształtował ludy i tworzył kulturę.

Skupiając uwagę na św. Ildefonsie, podkreślmy, że dla niego elementem strukturalnym mariologii jest wieczne dziewictwo (zawsze duchowe, ponieważ musi zobowiązywać osobę i kształtować ją, oraz fizyczne, ponieważ musi być „znakiem zmysłowym”, o którym Maryja musi dać świadectwo).

Maryja jest „dziewicą przed urodzeniem” (od początku postrzega siebie jako należącą w całości do Boga, poczęła bowiem Syna bez udziału mężczyzny, Łk 1,26–28). Poprzez tę proklamację wiary wyraża się „inicjatywa zbawcza Boga”. Pan w młodej Dziewicy czyni sobie przybytek. Ona jest Jego dziełem, poprzez nią Bóg „spełnia obietnice, które uczynił wszystkim poprzednikom Józefa” (zob. Iz 7 przytoczony w Mt 1). Maryja pozostaje „dziewicą w trakcie rodzenia”. Dla św. Ildefonsa jest to „znak”, który towarzyszy narodzeniu Jezusa Chrystusa (Łk 2,6–7 oraz 22.34–35)

²⁵ Zob. J. Rivera, *San Ildefonso de Toledo, Biografía, época y posterioridad*, Madrid–Toledo 1985, rozdział X, *Visión panorámica de los escritos ildefonsianos*, s. 154–156.

²⁶ Zob. specjalne wydanie numeru czasopisma „Estudios Marianos” (2008) pod tytułem: *San Ildefonso de Toledo (†667) y los rasgos de la mariología hispana*.

i który antycypuje to, co ukaże się w „przemienieniu” (Łk 9,28–36), a także ukaże się z całą mocą w objawieniach Zmartwychwstałego, obok znaku pustego grobu (Łk 24). Jezus „wychodzi z przeczystego łona dziewiczego jak promień światła, który przechodzi przez kryształ, nie łamiąc go ani nie plamiąc”. Ten, który jest prawdziwym człowiekiem, ukazuje, że Maryja jest prawdziwą matką, która ofiaruje swą czułość i swe mleko nowo narodzonemu. Ten, który jest prawdziwym Bogiem, zaznacza, że Ona, rodząc bez bólu, pozostaje nietknięta i co zaskakuje – może, bez pomocy św. Józefa, tuż po urodzeniu Dziecięcia owinać je w pieluszki i złożyć w żłobie (Łk 2,7). Maryja pozostanie „nieznającą męża” całe swe życie, jest bowiem „dziewicą po urodzeniu”, świadomą, co dla niej i jej ludu oznacza znak jej dziewictwa. Jej macierzyństwo spotyka w ten sposób, w powiązaniu z planem Bożym, w jej dziewiczym życiu aż do przejścia szczególną pełnię. Ta, co „przechowywała wszystkie te sprawy i rozważała je w swym sercu” (Łk 2,19.51), staje się kluczowym świadkiem wiary tej wspólnoty zrodzonej przez jej Syna na Krzyżu. Ona ma zostać przyjęta przez wszystkich uczniów jako „coś własnego” (J 19,27), ona ma być od tej chwili matką niezliczonego ludu, ale tym razem rodząc już w bólach (Łk 2,35; J 19,26–27 i Ap 12,2). Ona, będąc Dziewicą, może być naszą Matką i nauczycielką wszystkich uczniów swojego Syna. Stąd pobożność maryjna Ildefonsa przybiera postać niewolnictwa (w znaczeniu konsekracji, synostwa) maryjnego, które zostanie wieki później rozpowszechnione na całym świecie dzięki św. Ludwikowi Grignon de Montfort i świętemu papieżowi Janowi Pawłowi II. Dlatego jest czytelnym dziedzictwem św. Ildefonsa, że to właśnie w Hiszpanii Maryja jest powszechnie nazywana *la Virgen* – Dziewicą.

WNIOSKI

Jest prawdą, że jak pośrednio mogliśmy stwierdzić, nie istnieją bezpośrednio więzy między aktualną liturgią hiszpańsko-mozarabską i tradycją gocką (chrześcijaństwa ariańskiego w formie gockiej), której początki są związane z biskupem Ulfilą (Wulfilą). Starożytny *Liber Ordinum*²⁷ (poprzedzający pontyfikaty) w błogosławieństwie króla i wojska wyruszających na wojnę i w kilku innych rytach związanych z życiem

²⁷ J. Janini (red.), *Liber Ordinum Episcopalis*, (Cod. Silos, ach. monást. 4), Silos 1991.

i jego aktywnościami może zawierać wiele bardzo ewidentnych i bezpośrednich cech tradycji gockiej, choć nie są one stosowane ani na nie-szczęście aktualizowane od wielu wieków.

W ciągu trzech długich wieków, które dzielą Ulfilę od Ildefonsa, nastąpił ogromny rozwój ludu gockiego. Jest on naznaczony ich wejściem w orbitę Imperium Rzymskiego i chrześcijaństwa, wraz z ich konfliktami i ewolucjami. Myślę, że niniejsze studium dotyczące tego „dziedzictwa”, nadal żywego, pokazuje znaczenie pewnych „zaręczyn” kulturowych, które rozpoczynają się wraz z dziełem Ulfili, wyróżniającego się wśród innych, i pokazują swe ostatnie owoce w królestwie wizygocko-katolickim z Toledo w czasach Ildefonsa. To wielka zmiana – od wkroczenia do Imperium po utworzenie królestwa narodowego, od arianizmu do katolicyzmu, od koegzystencji do jedności. Musimy traktować te trzy wieki jako długi proces inkulturacji. Jednym z jego owoców, nadal żywym, jest właśnie liturgia hiszpańsko-mozarabska²⁸.

Thum. ks. P. Roszak

Streszczenie. Artykuł zwraca uwagę na elementy wizygocko-hiszpańskie, które przetrwały w liturgii kształtującej się na terenie Hiszpanii i południowej Francji między VI a VII wiekiem, a do dnia dzisiejszego stanowiącej treść i wskazówki dla życia duchowego niewielkich wspólnot mozarabskich w Hiszpanii, zwłaszcza w Toledo, w jego katedrze oraz dwóch parafiach (św. św. Justy i Rufiny oraz św. Eulalii). Skłania to do refleksji na temat zwyczajów wizygockich, które przeniknęły do tej liturgii od czasów nawrócenia króla Rekaredo na wiarę katolicką i porzucenia przez Wizygotów arianizmu, będącego dziedzictwem Ulfili. Wskazane zostały zwłaszcza dwa elementy: z jednej strony kulturowy język „dworsko-bizantyjski” przyjęty przez elity wizygockie, a z drugiej ważny wkład teologiczny i duchowy św. Ildefonsa z Toledo i jego szkoły do euchologii liturgii hiszpańsko-mozarabskiej (nie należy zapominać, że Ildefons był pierwszym po 589 roku Gotem, który został arcybiskupem Toledo, które to miasto stało się centrum życia religijnego królestwa Wizygotów od czasów III Soboru).

Słowa kluczowe: liturgia hiszpańsko-mozarabska; mariologia; św. Ildefons z Toledo.

²⁸ W lepszym poznaniu treści Mszału Hiszpańsko-Mozarabskiego może pomóc praca: J. Colomina, *La Fe de nuestros Padres, temas de Fe y vida cristiana en la Misa Hispanomozárabe*, Toledo 2000.

Summary: Elements of “gothic” culture in the hispanic-mozarabic liturgy.

The aim of present article is to retain certain elements that Hispanics Visigoths contributed to the liturgy that was formed in Spain and southern France between the sixth and seventh centuries and continue today nourishing the faith and spirituality of small mozarabs communities in Spain, particularly in Toledo, in the Cathedral and in two parishes (the Santas Justa y Rufina and Santa Eulalia). The question is what custom of the Visigoths was transmitted to this liturgy from the conversion of Recared to the Catholic faith and abandoning his former Arianism legacy of Ulfilas. Two types of elements attract attention in this regard: on the one hand, a “Byzantine-courtly” cultural language assumed by the Visigothic elites; secondly, the important theological and spiritual contribution of St Ildefonso de Toledo and his school to the euchology of the Hispano-Mozarabic liturgy (bearing in mind that after the 589 St. Ildefons is the first Gothic Ildefonso assuming the episcopacy in the royal city of Toledo, center from the Third Council of the religious life of the Kingdom).

Keywords: hispanic-mozarabic liturgy; mariology; st. Ildefons of Toledo.

